

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Голова комісії з реорганізації
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

Олена ЯРОЩИНСЬКА

2026 р.

ВИСНОВОК

фахового семінару кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
про наукову новизну, теоретичне та практичне значення
результатів дисертації **Ломаки Ольги Сергіївни** на тему:
**«Формування екологічної компетентності молодших школярів у
позакласній виховній роботі»**
на здобуття ступеня доктора філософії
галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки
(протокол № 13 від 19 березня 2026 року)

Присутні члени кафедри педагогіки та освітнього менеджменту:

Головуюча на засіданні – Кірдан Олена Леонідівна – доктор педагогічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри педагогіки та освітнього менеджменту;

Бялик Оксана Василівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту;

Коберник Олександр Миколайович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту;

Гагарін Микола Іванович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту;

Безлюдна Наталія Валентинівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту;

Прищепа Світлана Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, відповідальна за атестацію PhD в університеті;

Бойченко Валентина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту;

Дзюбенко Ірина Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту;

Стеценко Надія Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту;

Ткачук Лариса Вавсилівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту;

Ткачук Мирослава Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту;

Кудла Марія Валеріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту;

Савченко Наталія Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту;

Коблик Віталій Олександрович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту;

Юрченко Оксана Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту.

Запрошені:

Совгіра Світлана Василівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри хімії та екології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Дука Тетяна Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

СЛУХАЛИ:

Головуюча – Кірдан Олена Леонідівна – доктор педагогічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри педагогіки та освітнього менеджменту.

Обговорення (попередня експертиза) дисертаційної роботи Ломаки Ольги Сергіївни на тему «Формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі» зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки.

Науковий керівник:

Дячук Павло Вікторович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії початкового навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Рецензенти:

Совгіра Світлана Василівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри хімії та екології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Дука Тетяна Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Дисертаційну роботу виконано в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 4 від 25.10.2022 р).

Ломака Ольга Сергіївна, народилася 26 вересня 1978 року в селі Рижавка Уманського району Черкаської області.

Освіта:

У 1996 році закінчила загальноосвітню школу №1 м Умань та здобула повну загальну середню освіту.

У 2000 році вступила до Уманського педагогічного училища імені Т. Г. Шевченка, навчалася за спеціальністю «Дошкільне виховання». У 2003 році здобула ступінь молодшого спеціаліста, за спеціальністю «Вихователь в дошкільному закладу».

У 2005 році вступила до Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, навчалася за спеціальністю «Педагогічна освіта».

У 2007 році здобула ступінь бакалавра, за спеціальністю «Вихователь дітей дошкільного віку».

У 2007 році вступила до Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини навчалася за спеціальністю «Дошкільне виховання. Практична психологія»

У 2008 році здобула ступінь «Спеціаліст», за спеціальністю «Вихователь дітей дошкільного віку, організатор дошкільного виховання, практичного психолога у закладах освіти».

У 2022-2026 рр. здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (ОС «доктор філософії»), ОНП «Освітні, педагогічні науки» в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Трудова діяльність дисертантки:

З 2003 по 2018 рік – працювала вихователем в дошкільному навчальному закладі №28 м Умань.

З 2018 по 2023 рік – методист у дошкільному навчальному закладі №3 м Умані.

З 2023 по 2025 рік – викладач-стажист кафедри дошкільної освіти, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Загальний стаж роботи 27 років.

Неодружена, виховує сина та доньку.

Слово для виголошення основних результатів дослідження надається Ломаці Ользі Сергіївні.

Ломака О.С.: Високоповажні Олена Леонідівна, гарант освітньої програми Олександр Миколайович, вельмишановні члени кафедри, шановні присутні. Вашій увазі пропонуються основні положення дисертаційної роботи «Формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі».

Актуальність проблеми формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі визначається загостренням сучасних екологічних проблем, що зумовило значну увагу суспільства до питань екологічного виховання молодого покоління та необхідність його виходу на якісно новий рівень, оскільки необхідно виховати людину, що володіє екологічними знаннями, є екологічно мислячою, здатною при обмежених ресурсах сприяти динамічному розвитку суспільства та підтримувати сталий розвиток природного середовища; яка глибоко відчуває відповідальність за долі своєї країни та близьких людей,

планети та всього Всесвіту.

У цьому особливу значимість має робота закладів загальної середньої освіти із формування екологічно компетентного молодого покоління в інтересах сталого розвитку суспільства.

Проте, потребують конкретизації дослідження, спрямовані на визначення можливостей екологічного виховання у позакласній діяльності, з одного боку та реалізація позакласної діяльності у формування екологічної компетентності молодших школярів з іншого.

Мета нашого дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі.

Об'єкт дослідження – освітній процес у початковій школі.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі.

Дозвольте не зупинятися на інших елементах наукового апарату, а перейти до викладу змісту основних результатів дослідно-експериментальної роботи.

Відповідно до мети та гіпотези дослідження нами було розв'язано низку завдань.

Відповідно до першого завдання проаналізовано ступінь розробленості проблеми в науковій літературі, розкрито зміст і уточнено значеннєві характеристики ключових понять дослідження.

У процесі розкриття теоретичних основ проблеми формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі узагальнено наукові публікації за трьома напрямками. Перша група досліджень стосується загальних питань екологічної освіти та виховання, процесу здійснення екологічного виховання в початковій школі, ідей екологічного виховання учнів на основі формування у них природничо-наукових уявлень про взаємодію речей, єдність світу, психологічні аспекти взаємодії учнів з природою тощо. Науковцями обґрунтовано актуальність екологічного виховання, розкрито його сутність, завдання, зміст, принципи, форми та методи роботи; подано аналіз стану, схарактеризовано механізм розробленості тих чи інших аспектів проблеми тощо.

Друга група досліджень стосується початкової школи, форм, методів, технологій навчальної та позакласної роботи, їх узгодженості, специфіки та ефективності позакласної роботи в системі виховання особистості, впливу позакласної діяльності на вільний вибір учнями видів діяльності

Третя група досліджень концентрує увагу на діяльності вчителя початкової школи та сім'ї у напрямі формування у молодших школярів екологічної компетентності, екологічній компетентності як загальній компетентності вчителів початкової школи, екологічного виховання молодших школярів засобами позакласної виховної роботи.

Отже, науковцями накопичено досить значний обсяг знань дотичних до проблеми формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі, проте виявлену очевидну недостатність уваги

до цієї проблеми в умовах сучасної освіти, що потребує перебудови змісту, форм та методів формування екологічної компетентності молодших школярів, зокрема у позакласній виховній роботі.

На основі розкриття змісту дотичних категорій, розкрито сутність ключових понять дослідження. Під екологічною компетентністю молодшого школяра розуміємо інтегрований результат освітньої та виховної діяльності, пов'язаний з його готовністю і здатністю до емоційного сприйняття, наслідування, чутливості до виховних впливів, практичного виконання завдань, наявності низки особистісних якостей у поєднанні з необхідним запасом екологічних знань і вмінь ефективно діяти в проблемних ситуаціях, які виникають у сфері екологічної діяльності та знаходять доцільні шляхи їх розв'язання.

Формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі тлумачимо як цілеспрямований процес, під час якого учні молодшого шкільного віку набувають специфічних якостей у ставленні до природи як енергетичного початку людини, до пізнання наколишнього середовища, до екологічної діяльності на основі застосування екологічних знань, прояву оцінних суджень, які детерміновані їхніми віковими особливостями, з використанням сукупності видів, форм і методів виховання, орієнтованих на вирішення відповідних завдань.

У процесі вирішення другого завдання нами виокремлено компоненти, критерії, показники та рівні сформованості екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі.

Зокрема це такі: мотиваційно-особистісний (критерії: мотиви, мотиваційні установки, ціннісні орієнтації, інтереси, потреби, суб'єктна позиція, емоційна сприйнятливість до світу природи, якості сприйнятливості до світу природи), пізнавально-когнітивний (критерії: екологічні знання та уявлення, їх обсяг, стійкість та усвідомлення, повнота, вміння систематизувати та узагальнювати; стиль екологічного мислення; екологічна грамотність, пізнавальна активність, пізнавальні та екологічні інтереси, розумові операції), поведінково-діяльнісний (критерії: особистісний та соціальний досвід відповідального ставлення до навколишнього середовища, навички грамотної та доцільної поведінки у природі, звички, вчинки, поведінка, діяльність, активна участь у природоохоронній роботі).

Виділено три рівні сформованості екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі: низький, середній та високий.

Відповідно до третього завдання здійснено діагностику сформованості екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі, яка включала пілотажне дослідження та проведення констатувального експерименту.

Пілотажне дослідження передбачало проведення моніторингу сформованості екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі, який передбачав аналіз змісту та організації процесу формування екологічної компетентності молодших школярів у

позакласній виховній роботі.

Проведене пілотажне дослідження показало, що вчителями та батьками недостатньо використовуються різноманітні прийоми та методи формування екологічної компетентності молодших школярів.

Серед причин відсутності ефективної роботи з цієї проблеми, вчителі називають: нерозуміння сутності екологічної компетентності, відсутність розроблених методичних рекомендацій щодо цієї проблеми; батьки не бачать потреби у формуванні екологічно компетентності особистості, що свідчить про відносно низький рівень екологічної самосвідомості батьків, недооцінку вчителями важливості екологічної освіти молодших школярів.

За результатами констатувального етапу експерименту встановлено переважання низького рівня сформованості екологічної компетентності молодших школярів. Причини незадовільного стану сформованості екологічної компетентності учнів та переважання низького її рівня у молодших школярів криються в наступному: у слабкій практичній спрямованості більшості авторських програм, що мають потенційні можливості для реалізації мети формування екологічної компетентності; їх зміст не орієнтує на розвиток в учнів молодших класів діалектичного мислення, переконання в значущості екологічних знань для себе та інших; не враховано принцип природовідповідності у процесі позакласної виховної роботи; недостатньо залучаються учні до дослідно-пізнавальної та природоохоронної діяльності у позакласній виховній роботі.

Як було передбачено четвертим завданням дослідження нами розроблено та апробовано модель формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі, яка представлена: методологічно-цільовим, змістово-процесуальним та критеріально-результативним блоками. Методологічно-цільовий блок визначає мету моделі, методологічні підходи та принципи, що лежать в основі формування екологічної компетентності молодших школярів; змістово-процесуальний – в основні напрями роботи, організаційні форми, методи та технології, що забезпечують вищезгаданий процес; критеріально-результативний включає компоненти, критерії, показники та рівні сформованості екологічної компетентності молодших школярів, результат дослідно-експериментальної роботи.

Відповідно до п'ятого завдання обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі: 1) оптимізація форм, методів, технологій позакласної виховної роботи, спрямованих на розвиток уваги, мислення, формування їх готовності до пізнання природи через стимулювання потреб, мотивів взаємодії з природою та гуманного ставлення до неї; актуалізація пізнавального інтересу учнів для засвоєння екологічних знань на основі вдосконалення змісту та виховного екологічного потенціалу позакласної роботи із урахуванням вікових особливостей учнів, наявного соціального та індивідуального досвіду ціннісного ставлення до природи та рівня їхньої екологічної компетентності; поєднання навчальної та

позакласної діяльності для розвитку екологічно грамотної поведінки молодших школярів у природі засобами організації цілеспрямованої виховної взаємодії учителів, батьків та учнів.

У процесі реалізації першої педагогічної розроблено комбінацію стимулів: стимул пізнавальної перспективи, стимул довіри до пізнавального інтересу, пошуково-дослідницький з підсиленими елементами творчості. Застосовано методи: індивідуально-диференційовані завдання, завдання екологічного змісту; творчі завдання; дидактичні, ділові, пізнавальні, сюжетно-рольові, розвивально-діагностичні ігри, ігри-змагання; запропоновано ситуації вибору, гармонії людини та природи, ситуацію діалогу, пошуку розв'язання екологічних проблем. Використано інноваційні форми: екскурсію до краєзнавчого музею, до міського парку, «подорожі», фенологічні прогулянки, еколого-природничу годину, читання художньої літератури екологічної спрямованості, екологічних оповідань, еколого-психологічний тренінг, бліц-турнір, тиждень природи, природоохоронні акції.

Організовано в закладі освіти розвивальне середовище – «екосередовище», зокрема такі його види: екологічний музей, екологічні зелені кімнати, екологічний сад, екологічну стежину, куточок незайманої природи, шкільне лісництво, команди екологічної пропаганди.

Реалізація другої педагогічної умови здійснювалася із оновленням програми гуртка «Екологія рідного краю», до якої увійшли практичні роботи, екскурсії, спостереження, збір матеріалів усної народної творчості, робота з календарем погоди; роботи факультативу «Маленькі екологи» за розробленою програмою, у якій виділено вісім концентрів: різноманітність організмів, ставлення організмів до умов середовища (1 клас), взаємодія між організмами, ґрунт (2 клас), екосистема, вплив людини на природні екосистеми (3 клас), вплив людини та виробництва на природу (4 клас). Застосовано методи: навчально-ігрові ситуації, імітаційні, рольові, рухливі, дидактичні ігри, екологічні проекти, презентації, діалогічні бесіди, наочне моделювання, театралізовані вистави з використанням казкових героїв, фенологічні спостереження, експерименти. Оптимізовано організацію та екологізацію розвивального середовища, зокрема створення екологічних куточків, паспортизація кімнатних рослин, створення тематичних гербаріїв, у тому числі рослин пришкільної ділянки, виготовлення макетів біоценозів, оформлення стендової добірки ілюстрацій аудіо- та відеоматеріалів, оформлення екологічного паспорту школи-саду, розробка маршруту екологічної стежини.

Третя педагогічна умова реалізовувалась за узгодження умов, цілей і завдань навчального процесу з позакласною виховною роботою. Розроблено типологію ситуацій, що актуалізують досвід екологічно відповідної поведінки з веденням компетентнісного щоденника.

Організовано педагогічну підтримку вчителями молодших школярів в умовах позакласної виховної роботи через педагогічні завдання: стратегічні, тактичні і оперативні. Запропоновано прийоми суб'єкт-суб'єктного

діалогічного спілкування, що здійснюється в умовах особистісної взаємодії вчителя та учнів. В контексті педагогічної підтримки організовано педагогічний супровід як співпрацю вчителя, батьків та учнів, спрямовану на актуалізацію внутрішнього потенціалу учня для подолання перешкод у досягненні цілей його розвитку. Реалізовано узгоджену діяльність педагогів та батьків у навчальній та позакласній виховній діяльності через їх залучення до різних типів ситуацій, конкурсів та турнірів (змагання на звання кращого знавця таємниць природи, конкурс малюнків, усних оповідань, естафета ерудита, змагання поціновувачів голосів природи, реклама книг про природу).

Ефективність педагогічних умов доведено результатами формувального експерименту: збільшилася кількість молодших школярів із високим рівнями сформованості екологічної компетентності й зменшилася їх кількість із середнім та низьким в експериментальній групі, тоді як у контрольній групі цей показник змінився із низького на середній. Результати дослідження свідчать про динамічні позитивні зміни показників сформованості екологічної компетентності молодших школярів експериментальних груп під впливом запропонованих педагогічних умов.

Отже, отримані дані дозволяють зробити висновок, що поставлена в дисертації проблема вирішена, завдання дослідження виконано, гіпотезу доведено.

Проте дослідження не претендує на вичерпний аналіз проблеми. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у: вивченні мотивації молодших школярів до позаурочної діяльності, розкриття психолого-педагогічних механізмів формування досвіду екологічно відповідної поведінки дітей, обґрунтування та методичне забезпечення системи педагогічного впливу на розвиток екологічної культури молодших школярів у сім'ї; розробці методики залучення батьків, сім'ї до процесу екологічної освіти дітей цієї вікової групи; виявлення ефективних засобів розвитку екологічних інтересів молодших школярів у процесі групової творчої діяльності у початковій школі при взаємодії учнів, вчителів, батьків, дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх вчителів до реалізації завдань творчого розвитку молодших школярів у позакласній діяльності.

Дякую за увагу!

Питання поставили:

Коберник О.М.: У чому полягає завдання екологічного виховання молодших школярів у позакласній роботі?

Ломака О.С.: Завдання екологічного виховання полягає у забезпеченні засвоєння норм та правил взаємодії їх з навколишнім світом; передбачати діяльність, що сприяє розвитку емоційно-чуттєвої сфери; передбачати певний «обсяг» навколишнього екосередовища, у взаємодію із яким вступає молодший школяр, і в якому відображено особливості цього середовища, у якому здійснюється освітній процес.

Гагарін М.І.: Які форми організації позакласної роботи вами застосовано у дослідженні?

Ломака О.С.: Нами застосовано масові (фронтальні), групові (колективна) та індивідуальні види роботи. До масових форм виховної роботи належать: тематичні заходи, тижні навчальних предметів, наприклад тиждень природи, виставки тощо. Групова позакласна робота проводиться в групах у вигляді різноманітних конкурсів, дискусій, що підвищує інтерес до вивчення взаємозв'язків людини з живою природою.

Серед прийомів індивідуальної позакласної роботи виокремлено ті, які здатні мобілізувати, зібрати всіх учнів і привернути їх увагу, зокрема: комунікативну атаку; несподіване питання; риторичне питання, використання прийомів театралізації для підвищення емоційної та інтелектуальної активності.

Ткачук Л.В.: Які якості повинен мати вчитель початкової школи для здійснення виховної роботи у позакласній діяльності з молодшими школярами?

Ломака О.С.: У контексті дослідження визначено якості, які необхідно мати вчителю для роботи у початковій школі. Організована діяльність вчителя з формування екологічної компетентності молодшого школяра передбачає готовність вчителя до здійснення цього процесу; організацію суб'єкт-суб'єктної діалогічної взаємодії вчителя та учня у процесі взаємодії з природою; врахування вікових особливостей молодших школярів, наявний у них соціальний та індивідуальний досвід та рівень сформованості екологічної компетентності.

Дзюбенко І.А.: Що Ви розумієте під позакласною виховною роботою вчителя початкових класів з молодшими учнями?

Ломака О.С.: Під позакласною виховною діяльністю в початковій школі розуміємо цілеспрямовано організовану роботу проведену поза навчальним процесом, зорієнтовану на добровільну участь молодших школярів у заходах, свободу вибору доручень та форми їх реалізації, доступність на рівні вікових індивідуально-психологічних особливостей, інтересах, що враховують особисті та колективні бажання та потреби з метою активного використання їх у навчальній та природоохоронній діяльності.

Прищепя С.М.: У чому полягає специфіка позакласної роботи саме в екологічному вихованні учнів?

Ломака О.С.: Це безпосередній вплив учителя на учня у напрямі виховних впливів через реалізацію комплексу форм і методів індивідуальної роботи з учнем;

- створенням виховного екосередовища, що включає: формування сприятливої емоційної атмосфери; залучення учнів до різноманітних видів практичної діяльності у навколишньому середовищі;

- спрямуванням на впорядкування впливу суб'єктів, що взаємодіють у виховному процесі і охоплюють: координацію діяльності сім'ї, школи, громадськості; взаємодію з іншими закладами освіти у формуванні екологічної компетентності молодших школярів.

Безлюдна Н.В.: У чому полягає вплив вікових особливостей молодших школярів на формування у них екологічної компетентності у процесі позакласної виховної роботи?

Ломака О.С.: Встановлено, що молодший шкільний вік є найбільш сприятливий для формування екологічної компетентності, оскільки у цей період відбуваються значимі зміни у психічній сфері дитини. У дослідженні визначено особливості формування екологічної компетентності дітей у процесі переходу з класу в клас. Зазначений процес охоплює засвоєння норм і правил екологічно доцільної взаємодії з навколишнім середовищем та поступове закріплення їх у поведінці учнів. Важливим аспектом є формування потреби в екологічних знаннях і орієнтація на їх практичне застосування. Суттєве значення має розвиток потреби у взаємодії з об'єктами рослинного й тваринного світу, здатності до співпереживання, а також формування дбайливого ставлення до людей і природи. Також відзначається розвиток естетичних почуттів, уміння сприймати та розуміти естетичні явища, а також потреби в самовираженні у творчій діяльності. Окремо виявлено прояв ініціативи у розв'язанні екологічних проблем найближчого оточення. Проте на кожному віковому етапі їхній прояв, наповнюваність змісту показника, форми прояву – різні.

Ткачук М.М.: Розкрийте мету констатувального етапу експерименту.

Ломака О.С.: Метою констатувального етапу експерименту була характеристика початкового рівня сформованості екологічної компетентності молодших школярів: екологічного інтересу (бажання спілкуватися на екологічні теми і бажання змінювати природу навколо себе, досягаючи відчутних результатів), екологічних знань (знання вихідних екологічних понять і вміння застосовувати їх у повсякденному житті); 2) екологічних потреб (стійке бажання вивчати природу рідного краю); 3) екологічного ставлення (знання і дотримання норм поведінки в природі); 4) екологічних здібностей (здатність адекватно взаємодіяти з навколишнім середовищем); 5) природоохоронної активності (активні дії, самостійність у збереженні природи).

Стеценко Н.М.: Які методи Вами застосовано на різних етапах дослідження?

Ломака О.С.: Для виявлення рівнів сформованості екологічної компетентності молодших школярів використано такі діагностичні методи: спостереження, бесіда, опитування, анкетування, останній з яких був провідним.

На першому етапі пілотажного дослідження використано комплекс методів: бесіди з учнями, які розкривають їх природничі знання; використання проблемних ситуацій, які ставлять дитину перед моральним вибором між споживчим ставленням до природних об'єктів та доцільними з екологічної точки зору діями; спостереження за способами взаємодії педагога та учня у процесі позакласної виховної роботи, анкетування дітей, вчителів та батьків на основі розроблених питань на тему даного дослідження.

На констатувальному етапі застосовано методи, за допомогою яких

аналізувалися і коригувалися екологічні знання, ставлення, ціннісні орієнтації, інтереси і потреби, способи поведінки та діяльності, що склалися у молодших школярів.

Кудла М.В.: Які методики Вами застосовано для визначення рівнів сформованості екологічної компетентності молодших школярів за поведінково-діяльнісним компонентом?

Ломака О.С.: При визначенні рівня сформованості екологічної компетентності молодших школярів за поведінково-діяльнісним компонентом застосовано методики, що забезпечують оцінку динаміки (результативність зростання) творчої активності особистості учнів у різних сферах її прояву, тести, що визначають різноманітні ознаки стану та розвитку особистості, і включене педагогічне спостереження. Застосовано: питання для діагностики поведінково-практичної сфери учнів, анкету для діагностики діяльнісної сфери учнів, анкету для визначення готовності молодших школярів до участі у природоохоронній діяльності, діагностична карту особистого екологічного досвіду молодшого школяра, методику діагностики розвитку поведінково-практичної сфери, методику з'ясування сформованості діяльнісної сфери молодшого школяра.

Діагностичні методики на завершальному етапі дослідно-експериментальної роботи виявляли поведінкову сферу особистості молодшого школяра, освоєння екологічно виправданих норм поведінки та формування практичної діяльності, заснованої на свідомому ставленні до світу природи. Показником, за яким ми відносили учнів до певної рівневої групи, були реальні поведінкові реакції дітей, їхні дії та вчинки в умовах, неконтрольованих дорослими.

Савченко Н.В.: У чому сутність виокремленого вами поведінково-діяльнісного компоненту екологічної компетентності?

Ломака О.С.: Поведінково-діяльнісний компонент екологічної компетентності полягає у вмінні учня досліджувати стан довкілля, висувати ідеї стосовно оптимізації взаємодії людини та навколишнього природного середовища та впроваджувати їх у реальність; здатності логічно та конструктивно оцінювати реальний вплив людини на природу, розмежовуючи негативне, нейтральне та позитивне втручання; вмінні визначати причини такого впливу та посильній участі у заходах щодо обмеження чи запобігання негативним наслідкам.

Коблик В.О.: Особливістю розробленої вами третьої педагогічної умови є педагогічна підтримка та педагогічний супровід. У чому їх особливості?

Ломака О.С.: Педагогічна підтримка пов'язана з керівним впливом вчителя і з тими взаєминами, що складаються між ним і учнями. Найважливішими з них є: стиль взаємин; емоційність самого вчителя, його захоплення природою, інтерес до екологічних проблем, глибока ерудиція та енергійність, педагогічний оптимізм, взаємопідтримка вчителя і учнів в атмосфері повного контакту, взаємного схвалення, допомоги в труднощах, виконання завдань змагального характеру в атмосфері доброзичливості класу

і вчителя, заохочення учнів, що сприяє емоційному піднесенню, включення учасників освітнього процесу у пізнавальну та продуктивну діяльність на основі кооперативних взаємин.

В контексті педагогічної підтримки організовано педагогічний супровід як співпрацю вчителя, батьків та учнів, спрямовану на актуалізацію внутрішнього потенціалу учня для подолання перешкод у досягненні цілей його розвитку.

Головуюча: Розпочинаємо обговорення дисертації. До слова запрошується науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії початкового навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини Дячук Павло Вікторович

Дячук П.В.: Дозвольте схарактеризувати аспірантку Ломаку Ольгу Сергіївну, яка обрала та дослідила актуальну проблему, яка вибрана нею не випадково, і пов'язану з сучасним станом формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі. Бажання до отримання ступеня вищої освіти доктора філософії, і робота на посаді викладача-стажиста спонукали Ольгу Сергіївну до дослідницької роботи.

Дисертанткою достатньо точно мовлено визначено науковий апарат дослідження.

Здобувачкою проведена значна експериментальна робота, а отримані результати впроваджувались у шкільну практику з молодшими школярами у Вінницькій, Запорізькій, Кіровоградській та Черкаській областях. Слід зазначити, що Ломака О.С., глибоко проаналізувала результати дослідження, наочно показала їх у вигляді схем, діаграм, таблиць.

Заслуговує на увагу список опрацьованих джерел, що засвідчує наполегливу, копітку працю дисертантки. Авторка дисертаційної роботи виявила високий рівень наукової підготовки, відповідальності і коректності.

Робота виконана цілком самостійно, містить науково обґрунтовані результати, лаконічні й змістовні висновки. Матеріали дисертаційного дослідження пройшли всебічну апробацію на Міжнародних, Всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Дисертантка має достатню кількість публікацій, які здебільшого опубліковані у фахових виданнях України.

З огляду на вищезазначене, робота Ломаки О.С. над дисертаційним дослідженням заслуговує уваги, а дослідження на тему «Формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі» є цілісним самостійним дослідженням, котре повністю відповідає вимогам, які ставляться до дослідження здобувача ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки і може бути рекомендована до захисту.

Головуюча: Продовжуємо обговорення дисертації. До слова запрошується рецензент – Совгіра Світлана Василівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри хімії та екології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Совгіра С.В.: На рубежі століть, в умовах зростання екологічної небезпеки на планеті в цілому і в кожному її регіоні, в педагогічній науці відбувається переусвідомлення концептуальних поглядів на теорію і практику формування екологічної компетентності молодого покоління. У зв'язку з чим проблема екологічної освіти та виховання, яка, покликана формувати екологічну компетентність людей майбутнього століття, набуває актуального характеру.

Це дозволяє сформулювати суперечності між потребою суспільства в ефективному екологічному вихованні, що ґрунтується на ідеології сталого та гармонійного розвитку, та традиційною системою його організації, що базується на антропоцентричних моделях, нездатних протистояти подальшому розвитку глобальної екологічної кризи.

Розв'язання цієї суперечності пов'язане із процесом екологічного виховання, зокрема у початковій школі.

Перед початковою школою стоїть важливе освітнє і виховне завдання підготувати молоде покоління людей, зокрема молодших школярів, здатних у майбутньому оптимізувати довкілля, зберегти сприятливі умови життя, забезпечити саморегулювання в природному середовищі, зміненому людиною.

У руслі зазначеного важливим є звернення автора до проблеми формування екологічної компетентності особистості, зокрема молодших школярів у позакласній виховній роботі.

Важливість дослідження підтверджує й те, що воно є складовою науково-дослідної роботи кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Формування ціннісних орієнтацій здобувачів освіти в Європейському освітньому середовищі» (державний реєстраційний номер 0116U000115).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність. Високий ступінь обґрунтованості й достовірності результатів дослідження Ломаки Ольги Сергіївни підтверджується: методологічною й теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій дослідження, системним аналізом теоретичного матеріалу, виявленням причинно-наслідкових зв'язків між елементами досліджуваної системи, широтою й різноманітністю теоретичної бази.

Автор поставив перед собою мету – обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі.

Нові факти одержані пошукувачем. У результаті комплексного аналізу дисертантом обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі; розроблено модель та апробовано критеріальну основу діагностики сформованості екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі як складову її розвитку.

Обґрунтованою і логічною є структура дисертації, яка відзначається логічною продуманістю, збалансованістю складових частин і підпорядкована

реалізації основних завдань дослідження. Дисертація презентована вступом, трьома розділами, висновками до розділів, ґрунтовними загальними висновками, списком використаних джерел, змістовними додатками, що відповідає вимогам щодо дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Зміст кожного розділу підпорядковано меті та завданням дослідження, а підсумками є наукові висновки.

У першому розділі автором висвітлено теоретичні аспекти формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі через призму аналізу загальних питань екологічної освіти та виховання, здійснення екологічного виховання в початковій школі, ідей екологічного виховання учнів на основі формування у них природничо-наукових уявлень про взаємодію об'єктів у природі, єдності світу, психологічних аспектів взаємодії учнів з природою, формування екологічної компетентності молодших школярів, її сутнісних характеристик тощо; специфіки та ефективності позакласної роботи в системі виховання особистості, впливу позакласної діяльності на вільний вибір учнями її видів; проблем діяльності вчителя початкової школи та сім'ї у напрямі формування у молодших школярів екологічної компетентності. Дисертанткою уточнено сутність ключових понять дослідження, розкрито вплив вікових особливостей молодших школярів на формування екологічної компетентності у процесі позакласної виховної роботи.

Другий розділ передбачав розкриття організаційно-методичних аспектів дослідження, зокрема моніторингу та діагностики формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі. Дисертанткою обґрунтовано методику проведення дослідно-експериментальної роботи з формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі, здійснено аналіз стану формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі під час пілотажного дослідження; виокремлено компоненти, критерії, показники та рівні сформованості екологічної компетентності молодших школярів; проведено констатувальний експеримент.

У третьому розділі розроблено модель та обґрунтовано педагогічні умови як засіб ефективного формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі; проведено експериментальну роботу з перевірки ефективності процесу формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі, яка передбачала організацію формувального та порівняльного етапів експерименту.

На основі проведеного аналізу, а також теоретичних знань у галузі педагогіки запропоновано висновки, обґрунтованість яких підтверджується всім змістом дослідження.

Значення результатів дослідження для науки й практики та можливі шляхи їхнього використання. Значення одержаних результатів полягає у можливості застосування наукових положень і висновків дослідження в освітньому процесі початкової школи у позакласній виховній роботі

екологічного спрямування, проведенні екскурсій, походів, екологічних стежин, організації роботи у екологічному музеї, екологічних зелених кімнатах, екологічному саду, куточку незайманої природи, шкільному лісництві, командах екологічної пропаганди; у подальших дослідженнях з теорії та методики початкової освіти.

Автором розроблено та впроваджено у освітній процес початкової школи оновлену програму гуртка «Екологія рідного краю», до якої увійшли практичні роботи, екскурсії, спостереження, збір матеріалів усної народної творчості, робота з календарем погоди; роботу факультативу «Маленькі екологи» за розробленою програмою, у якій виділено вісім центрів: різноманітність організмів, ставлення організмів до умов середовища (1 клас), взаємодія між організмами, ґрунт (2 клас), екосистема, вплив людини на природні екосистеми (3 клас), вплив діяльності людини та виробництва на природу (4 клас); організовано в закладі освіти розвивальне середовище – «екосередовище», зокрема такі його види: екологічний музей, екологічні зелені кімнати, екологічний сад, екологічну стежину, куточок незайманої природи, шкільне лісництво, бібліотеку юного натураліста, команди екологічної пропаганди.

Матеріали дослідження пройшли апробацію на 6 міжнародних та Всеукраїнських конференціях.

Оцінка змісту й оформлення дисертації. Дисертаційна робота свідчить про наукову зрілість дисертантки, її вміння бачити актуальні проблеми екологічної освіти, готовність розв'язувати їх на достатньому науковому рівні. Важливу роль у досягненні мети роботи відіграють змістовні додатки, укладені автором.

Зауваження щодо змісту дисертації. В цілому дисертаційна робота Ломаки Ольги Сергіївни за своїм змістом і формою є завершеним самостійним дослідженням. Високо і позитивно оцінюючи наукове і практичне значення дисертаційної роботи, висловимо деякі зауваження та побажання дискусійного характеру:

1. У першому розділі дисертації подаються власні визначення понять «компетентність», «екологічна компетентність», «екологічна культура особистості», «екологічна компетентність особистості», «формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі». Проте ці поняття потребують узгодження у підрозділах та висновках.

2. Третя педагогічна умова декларує поєднання навчальної та позакласної діяльності для створення умов розвитку екологічно грамотної поведінки молодших школярів у природі засобами цілеспрямованої виховної роботи учителів, батьків та учнів. Бажано було б розробити наскрізну програму, що інтегрує теоретичні і практичні аспекти формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі.

3. Зважаючи на етапи виконання дисертаційного дослідження (2022-2025 рр.), що супроводжувалися воєнними обмеженнями, у тексті доцільно

було б чітко зазначити формат проведення позакласних занять (очний, дистанційний, змішаний).

4. Викладені авторкою в дисертації методичні поради щодо формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі є цінними для учителів початкової школи. Варто було б видати посібник, що є надто актуальним в умовах воєнного стану і необхідним в Україні.

Незважаючи на поставлені дискусійні питання і коментарі, вважаємо що вони не знижують загального позитивного враження від дисертаційної роботи.

Загальний висновок. Зважаючи на актуальність, новизну, важливість одержаних автором наукових результатів, їх обґрунтованість і вірогідність, а також значну практичну цінність сформульованих положень і висновків, дисертаційна робота Ломаки Ольги Сергіївни «Формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі», на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України №40 від 12 січня 2017 р. (зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 03 лютого 2017 р. за № 155/30023) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 зі змінами) і може бути рекомендована до захисту у спеціалізованій раді зі спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки.

Головуюча: слово для відповіді на зауваження рецензента надається Ломаці Ользі Сергіївні.

Ломака О.С.:

Ми щиро вдячні вельмишановній Совгірі Світлані Василівні, доктору педагогічних наук, професору за ґрунтовний аналіз нашої роботи, позитивний висновок і висловлені зауваження.

Стосовно висловлених зауважень та рекомендацій, хочемо надати такі відповіді та пояснення:

У відповідь на 2-ге зауваження, зазначимо що зміст підрозділу, у якому розкрито педагогічні умови, зокрема третя, має обмежену кількість сторінок, тому матеріали, які розкривають інтеграцію теоретичних і практичних аспектів формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі подано у додатках.

Стосовно 3-го зауваження погоджуємося частково, оскільки в останні роки у зв'язку із воєнними обмеженнями, освітній процес здійснюється у дистанційному або змішаному режимах.

Із першим та четвертим зауваженням погоджуємося і в перспективі результати дослідження будуть опубліковані у вигляді монографії.

Головуюча: До слова запрошується рецензент – Дука Тетяна Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри

психології та педагогіки розвитку дитини Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Дука Т.М.: Актуальність теми дисертаційного дослідження «Формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі» зумовлена сучасними глобальними та національними викликами у сфері збереження довкілля, необхідністю реалізації принципів сталого розвитку та пріоритетами реформування освіти в Україні.

В умовах загострення екологічних проблем – нераціонального використання природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, зміна клімату, а також з огляду на екологічні наслідки воєнних дій на території України – особливої ваги набуває формування екологічно свідомої особистості саме з дитинства.

Початкова школа є сенситивним періодом для становлення ціннісних орієнтацій, відповідального ставлення до природи та засвоєння моделей екологічно доцільної поведінки.

Відповідно до положень Закону України «Про освіту», Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» та Державного стандарту початкової освіти, екологічна компетентність визначається як одна з ключових складових формування всебічно розвиненої особистості, здатної діяти відповідально щодо довкілля та суспільства. Це зумовлює необхідність пошуку ефективних педагогічних умов, методів і форм роботи, що забезпечують результативне формування екологічної компетентності саме у молодшому шкільному віці.

Особливого значення набуває позакласна виховна робота, яка створює широкі можливості для практико-орієнтованої діяльності, емоційного залучення, організації екологічних проєктів, дослідницької діяльності, природоохоронних акцій, що сприяють інтеграції знань, цінностей і поведінкових моделей. Саме в позакласному середовищі забезпечується варіативність форм роботи, індивідуалізація підходів та формування стійкої мотивації до екологічно відповідальної поведінки.

Попри наявність наукових праць, присвячених екологічному вихованню школярів, проблема системного формування екологічної компетентності молодших школярів у контексті сучасних освітніх реформ та компетентнісного підходу потребує подальшого теоретичного осмислення та практичного впровадження.

Таким чином, актуальність обраної теми зумовлена суспільною потребою у вихованні екологічно відповідального покоління, стратегічними завданнями модернізації української освіти та необхідністю наукового обґрунтування ефективних механізмів формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі.

Результати дослідження мають теоретичне і практичне значення для вдосконалення змісту, форм і методів виховної роботи в початковій школі.

Значимість проведеного дослідження підтверджується зв'язком із науково-дослідними роботами, які виконано за участю дисертантки відповідно до основних напрямів та завдань наукової теми кафедри

педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Формування ціннісних орієнтацій здобувачів освіти в Європейському освітньому середовищі» (державний реєстраційний номер 0116U000115). Тему затверджено вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 4 від 25.10.2022 р.).

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, що містяться в дисертації. Отримані результати дисертаційного дослідження є якісними й обґрунтованими, відповідно до сучасних вимог, що висуваються до науково-дослідних робіт такого роду. Обґрунтованість наукових положень, рекомендацій та висновків сформульованих у дисертації, забезпечується коректною постановкою мети, завдань дослідження, підтверджується опрацьованим, з використанням сучасного методологічного інструментарію, обсягом аналітичної і статистичної інформації за темою дослідження.

Оцінюючи зміст дисертаційної роботи, можна стверджувати, що одержані наукові результати є обґрунтованими, а їх наукова новизна є достовірною відповідно до представлених у роботі доказів, створених за допомогою загальнонаукових та статистичних принципів, методів та прийомів комплексних досліджень.

Теоретичний розділ роботи містить критичну оцінку позицій учених з досліджуваних питань, базується на власних міркуваннях і осмисленні категорій, що лежать в основі предмета і об'єкта дисертаційного дослідження. Подання матеріалу дисертації свідчить про вміння авторки опрацьовувати й узагальнювати інформацію.

Інформаційну базу роботи становлять 243 опрацьовані джерела, серед яких 16 – іноземною мовою.

Мета і завдання корелюють з висновками та положеннями наукової новизни і відображають особистий внесок авторки. Загалом аналіз дисертації О.С. Ломаки дозволяє стверджувати про достатній ступінь обґрунтованості та наукову достовірність отриманих результатів.

Достовірність та наукова новизна отриманих результатів. Вивчення змісту дисертаційної роботи, анотації дисертації та перегляд, опублікованих за темою дослідження наукових публікацій Ломаки О.В., дає підставу зробити висновок, що дослідження містить сукупність наукових положень, висновків і рекомендацій, які відзначаються елементами наукової новизни, і мають практичну цінність, а саме:

- здобувачкою проведено аналіз наукових праць з проблеми формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі. Встановлено, що більшість досліджень охоплюють окремі питання цього процесу, які умовно поділено на три групи:

- загальні питання екологічної освіти та виховання – процес екологічного виховання в початковій школі, формування природничо-наукових уявлень, психологічні аспекти взаємодії учнів із природою, сутність і характеристики екологічної компетентності;

- проблеми позакласної роботи – форми, методи та технології навчальної та позакласної діяльності, їх узгодженість, ефективність та вплив на вибір видів діяльності з учнями;

- роль учителя та сім'ї – діяльність вчителя та родини у формуванні екологічної компетентності та застосування позакласних засобів для її розвитку.

На основі аналізу наукової літератури схарактеризовано зміст основних понять: «екологічна компетентність молодшого школяра», «формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі», удосконалено змістове наповнення позакласної виховної роботи екологічним спрямуванням.

Дисертанткою вперше обґрунтовано педагогічні умови формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі; розроблено та апробовано модель формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі, та виокремлено та схарактеризовано блоки: методологічно-цільовий, змістово-процесуальний, критеріально-результативний.

Авторкою розроблено програму факультативу «Маленькі екологи», побудовану за концентричним принципом і спрямовану на поетапне формування екологічної компетентності молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи. Структура програми охоплює вісім змістових концентрів, які логічно розподілено відповідно до вікових особливостей учнів та забезпечено їх змістову й методичну наступність від 1 до 4 класу.

Наукова достовірність, обґрунтованість та новизна одержаних наукових результатів підтверджується їх апробацією на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, публікацією праць за темою дисертації у фахових наукових виданнях, впровадженням наукових рекомендацій у практику.

Практичне значення отриманих результатів. Дисертаційна робота О.С. Ломаки є дослідженням, яке на високому науковому рівні продовжує дослідження актуальної проблематики. Матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі початкової освіти у позакласній виховній роботі екологічного спрямування, проведенні екскурсій, походів, екологічних стежин, організації роботи у екологічному музеї, екологічних зелених кімнатах, екологічному саду та ін.; у подальших дослідженнях з теорії та методики початкової освіти. Розроблений діагностичний апарат може бути рекомендований учителям початкової школи для оцінки рівня сформованості екологічних якостей молодших школярів.

Основні положення дисертації та отримані нові наукові результати рекомендується використовувати закладам вищої освіти в освітньому процесі під час підготовки бакалаврів спеціальності А3 Початкова освіта, під час вивчення освітніх компонентів, зокрема: «Методика виховної роботи», «Методика навчання природничої, громадянської та історичної освітніх галузей», Виробнича практика (з виховної роботи в закладах освіти).

Теоретичне та практичне значення представленої дисертаційної роботи підтверджено довідками про впровадження в роботу Уманської гімназії №8 Уманської міської ради Черкаської області (довідка №102 від 26.12.2025 р.), комунального закладу «Новоархангельський лицей «Лідер» Новоархангельської селищної ради Голованівського району Кіровоградської області, Софіївської сільської ради Бердянського району Запорізької області відділу освіти, культури, туризму, молоді та спорту комунального закладу «Нельгівська гімназія» (довідка №7 від 14.11.2025 р.), Христинівської міської ради відділу освіти, культури молоді та спорту Христинівської міської ради Кузьминогребельського лицю Христинівської міської ради Черкаської області (довідка №235 від 29.12.2025 р.), Дубівського навчально-виховного комплексу «Дошкільний початковий заклад-загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів» Уманської районної ради Черкаської області (довідка №209 від 25.12.2025 р.).

Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях. Основні результати дослідження опубліковані у 13-х наукових працях, з яких: 5 статей відображають основні наукові результати, 6 – апробаційного характеру, 2 – додатково відображають результати дисертації.

Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використовуються лише ті ідеї та положення, які є результатом особистої роботи дисертантки, про що зазначено в переліку наукових праць.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам. Представлена дисертаційна робота є науковою працею, виконаною на належному теоретичному та практичному рівні. Вона має послідовну і виважену структурну побудову і за своєю архітектонікою є комплексним та завершеним науковим дослідженням. Зміст роботи та ступінь висвітленої проблеми свідчать про різносторонню наукову компетентність її автора. Наукові результати, представлені в роботі, отримано авторкою особисто.

Повнота викладу основних результатів дисертаційної роботи відповідає вимогам п. 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44 щодо кількості публікацій, відповідності опублікованих результатів тим, що містяться у дисертації, апробації її основних положень.

Авторка на достатньому науковому рівні обґрунтувала вибір теми, її актуальність, визначила мету, завдання, об'єкт, предмет та аргументувала використання обраних методів дослідження. Висновки, викладені в дисертаційній роботі, є достатньо аргументованими, носять важливий теоретичний та прикладний характер, свідчать про володіння автором методами наукового синтезу та розвинене абстрактне мислення.

Структура дисертації є обґрунтованою та логічною, представлена трьома розділами, висновками до кожного розділу, загальними висновками,

списком використаних джерел та додатками, що відповідає вимогам до дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Основний зміст роботи викладено на 237 сторінках. Робота містить 28 таблиць, 6 рисунків, 8 додатків на 114 сторінках, список використаних джерел включає 243 найменування.

Робота написана в науковому стилі, її зміст викладено в чіткій логічній послідовності.

Оцінка мови і стилю викладення матеріалу дисертації. Дисертацію викладено українською мовою. Стиль викладу матеріалу логічний та послідовний, висновки і пропозиції достатньо обґрунтовані. Наукове дослідження виконане з дотриманням принципів академічної доброчесності.

Аналіз звіту про перевірку дисертації на запозичення програмою Similarity засвідчив, що текст роботи є оригінальним, не містить текстових запозичень без посилання на автора та джерело.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації. Визнаючи, що виконане дослідження загалом заслуговує високої оцінки, вважаємо за необхідне зупинитися на деяких зауваженнях та дискусійних положеннях:

1. З метою посилення логіки викладу матеріалу доцільно було б у параграфі 1.1 спочатку здійснити аналіз нормативно-правової бази, що безпосередньо регламентує позакласну виховну роботу в початковій школі, а вже після цього перейти до висвітлення наукових напрацювань із означеної проблематики.

2. З метою забезпечення чіткості та логічності викладу матеріалу варто на початку параграфа 1.2 окреслити перелік дефініцій, що підлягають аналізу, після чого здійснити їх поетапний розгляд.

3. У практичній частині дослідження було б доцільно додати опис практичного досвіду, отриманого за результатами дисертації, з урахуванням основних засад і цілей сталого розвитку.

4. Оскільки у роботі використовуються аббревіатури, у відповідності до стандартів оформлення наукових праць рекомендується включити перелік умовних позначень для забезпечення зрозумілості та зручності сприйняття матеріалу.

5. Розглянути можливість перенесення аналізу наукових праць із параграфів 2.2 та 2.3 другого розділу до першого розділу, де здійснюється теоретичний огляд.

Разом з цим, наведені міркування не впливають на загальний позитивний висновок щодо виконаної роботи та не применшують наукової цінності рецензованого дослідження.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Ломаки Ольги Сергіївни на тему: «Формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі», подана до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії, є самостійним завершеним дослідженням, виконана на актуальну тему, характеризується високим теоретико-методичним рівнем та новизною одержаних наукових і практичних

результатів. Наукові положення прикладні і методичні рекомендації всебічно обґрунтовані.

Дисертація відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України 340 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог щодо оформлення дисертації (зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 03 лютого 2017 р. за №155/30023) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. №44, зі змінами, Постановою КМ №341 від 21.03.2022 р.) і може бути подана до захисту у спеціалізованій вченій раді на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки.

Головуюча: слово для відповіді на зауваження рецензента надається Ломаці Ользі Сергіївні.

Ломака О.С.: Ми щиро вдячні вельмишановній Дукі Тетяні Миколаївні, кандидату педагогічних наук, доценту за ґрунтовний аналіз нашої роботи, позитивний висновок і висловлені зауваження.

Стосовно висловлених зауважень та рекомендацій, хочемо надати такі відповіді та пояснення:

У відповідь на 1-ге зауваження, зазначимо, що аналіз нормативно-правової бази, що безпосередньо регламентує позакласну виховну роботу в початковій школі здійснено у науковому апараті, у актуальності дослідження. Щоб уникнути повтору ми свідомо не дублювали цей матеріал у параграфі 1.1.

Стосовно, 3-го зауваження погоджуємося частково, оскільки опис практичного досвіду, зокрема методичне забезпечення, авторські розробки подано у додатках до дисертації.

Що стосується четвертого зауваження про включення переліку умовних позначень для забезпечення зрозумілості та зручності сприйняття матеріалу на початку дисертації пояснюємо, що початково подана аббревіатура у роботі розкривається при першому її згадуванні.

У відповідь на 5-ге зауваження про перенесення аналізу наукових праць із параграфів 2.2 та 2.3 другого розділу до першого розділу, де здійснюється теоретичний огляд, зазначимо, що аналіз праць у згаданих підрозділах відповідає змісту цих параграфів. Перенесення в теоретичну частинну роботи втратило б її логічний виклад.

Із другим зауваженням погоджуємося і врахуємо у подальшій роботі.

Головуюча: Хто ще хоче взяти участь в обговоренні? Які ще будуть зауваження, побажання? Немає.

Головуюча: Була внесена пропозиція рекомендувати дисертацію Ломаки Ольги Сергіївни на тему «Формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі» до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді. Ця пропозиція ставиться на голосування. Голосують члени кафедри. Хто за таку пропозицію? Хто проти? Хто утримався?

Результати голосування: «за» – 15, «проти» – немає, «утримались» – немає.

УХВАЛИЛИ: Затвердити висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Ломаки Ольги Сергіївни на тему: «Формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки.

ВИСНОВОК

**про наукову новизну, теоретичне та практичне значення
результатів дисертації Ломаки Ольги Сергіївни
на тему: «Формування екологічної компетентності молодших школярів
у позакласній виховній роботі»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки**

**Обґрунтування вибору теми дослідження та її зв'язок із планами
наукових робіт університету.**

Актуальність дослідження.

Загострення сучасних екологічних проблем зумовило значною увагу суспільства до питань екологічного виховання молодого покоління та їхнього виходу на якісно новий рівень, оскільки необхідно виховати людину, що володіє екологічними знаннями.

У цьому особливу значимість має робота закладів загальної середньої освіти із формування екологічно компетентного молодого покоління в інтересах сталого розвитку суспільства.

Необхідність зміни способу мислення та поведінки за рахунок якісної освіти в інтересах сталого розвитку для всіх, незалежно від соціальних умов, завдяки використанню нових підходів до навчання, розвитку та виховання глобальної громадянськості є основним змістом документів Організації Об'єднаних Націй та United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (ЮНЕСКО), зокрема, розглядалися інтереси сталого розвитку (Вільнюс, 2005).

Аналіз наукової літератури дозволив виявити низку досліджень, що розкривають зазначені вище проблеми екологічної освіти.

Актуальність позакласної діяльності у нашому дослідженні пояснюється рядом її суттєвих властивостей та ознак, які дотично розглядаються науковцями: ефективністю використання позакласної діяльності в системі виховання та соціалізації особистості, багатофункціональністю позакласної діяльності, широким спектром впливу позакласної діяльності на особистість учнів, можливістю вільного вибору учнями видів діяльності, які зумовлюють домінанти в їх розвитку тощо.

Потребують конкретизації дослідження, спрямовані на визначення можливостей екологічного виховання у позакласній діяльності, з одного боку, та реалізацію позакласної роботи у формування екологічної компетентності молодших школярів з іншого.

Недослідженими залишаються питання взаємодії вчителя, учнів та батьків у здійсненні екологічного виховання учнів; активізації виховної діяльності у контексті позакласної роботи; створення системи позакласної виховної роботи, що включає різні види діяльності з урахуванням нахилів та інтересів дітей.

Отже, актуальність проблеми, недостатня розробленість у теорії й практиці зумовили вибір теми дослідження: **«Формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження обраної проблеми здійснювалося відповідно до основних напрямів та завдань наукової теми кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Формування ціннісних орієнтацій здобувачів освіти в Європейському освітньому середовищі» (державний реєстраційний номер 0116U000115). Тему затверджено вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 4 від 25.10.2022).

Формулювання наукового завдання, нове вирішення якого отримано в дисертації.

У дисертації проаналізовано рівень стану розробленості проблеми в науковій літературі, розкрити зміст і уточнити характеристики ключових понять дослідження, виокремлено компоненти, критерії, показники та рівні сформованості екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі, здійснено діагностику сформованості екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі, розроблено та апробувати модель формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі.

Наукові положення, розроблені особисто дисертантом, та їх новизна.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *вперше* обґрунтовано педагогічні умови формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі (оптимізація форм, методів, технологій позакласної виховної роботи, спрямованих на розвиток уваги, уваги, мислення, формування їх готовності до пізнання природи через стимулювання потреб, мотивів взаємодії з природою та гуманного ставлення до неї; розроблено модель формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі, яка охоплює такі блоки: методологічно-цільовий (мета, завдання, підходи, принципи); змістово-процесуальний (етапи, зміст, форми, методи, технології); критеріально-результативний (компоненти, критерії, рівні, діагностичний інструментарій, результат);
- *уточнено* сутність ключових понять дослідження: «екологічна компетентність молодших школярів», «формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі»; компоненти (мотиваційно-особистісний, пізнавально-когнітивний, поведінково-діяльнісний), їх критерії, показники та рівні сформованості екологічної

компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі (високий, середній, низький);

- *удосконалено* змістове наповнення позакласної виховної роботи екологічним спрямуванням;
- *подальшого розвитку набули* наукові знання про екологічну компетентність молодшого школяра, зміст, форми і методи позакласної виховної роботи екологічного спрямування у початковій школі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці та впровадженні в освітній процес початкової школи методики діагностування рівнів сформованості екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі, оновленні програми гуртка «Екологія рідного краю», до якої увійшли практичні роботи, екскурсії, спостереження, збір матеріалів усної народної творчості, робота з календарем погоди; роботу факультативу «Маленькі екологи» за розробленою програмою, у якій виділено вісім концептів: різноманітність організмів, ставлення організмів до умов середовища (1 клас), взаємодія між організмами, ґрунт (2 клас), екосистема, вплив людини на природні екосистеми (3 клас), вплив діяльності людини та виробництва на природу (4 клас); організовано в закладі освіти розвивальне середовище – «екосередовище», зокрема такі його види: екологічний музей, екологічні зелені кімнати, екологічний сад, екологічну стежину, куточок незайманої природи, шкільне лісництво, бібліотеку юного натураліста, команди екологічної пропаганди.

Розроблений діагностичний апарат може бути рекомендований учителям початкової школи для оцінки рівня сформованості екологічних якостей молодших школярів.

Результати дослідження *впроваджено* в освітній процес Уманської гімназії № 8 Уманської міської ради Черкаської області (довідка № 102 від 26.12.2025); Комунального закладу «Новоархангельський лицей «Лідер» Новоархангельської селищної ради Голованівського району Кіровоградської області (довідка № 01-13/348 від 22.12.2025); Кузьминогребельського лицю Христинівської міської ради Черкаської області (довідка № 235 від 29.12.2025); Комунального закладу «Нельгівська гімназія» Софіївської сільської ради Бердянського району Запорізької області (довідка № 7 від 14.11.2025); Дубівського навчально-виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів» Уманської районної ради Черкаської області (довідка № 209 від 25.12.2025).

Повнота викладення матеріалів дисертації в публікаціях та особистий внесок в них автора.

Основні результати дослідження висвітлено у 13 публікаціях автора (4 – у співавторстві), із них: 5 статей відображають основні наукові результати, 6 – апробаційного характеру, 2 – додатково відображають результати дисертації.

У статті «Педагогічний потенціал ігрової технології навчання у контексті формування ключових компетентностей школярів 6–7-літнього віку» (співавтори П. Дячук, Л. Перфільєва) автором розкрито сутність

інноваційних технологій для молодших школярів (внесок автора 35%); «Теоретичні підходи до екологічного виховання дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку» (співавтор Л. П. Перфільєва) автором розкрито питання екологічного виховання молодших школярів (внесок автора 50%); «Компетентнісний підхід в освіті як основа реформування початкової школи» (співавтор Л. П. Перфільєва) автором розкрито основні аспекти реформування початкової школи (внесок автора 50%); «Використання елементів STEM-технологій під час проведення занять з природознавства студентами факультету початкової освіти» (співавтори П. Дячук, Л. Перфільєва) автором розкрито основні аспекти застосування STEM-технологій (внесок автора 40%).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Дячук П., Перфільєва Л., Ломака О. Педагогічний потенціал ігрової технології навчання у контексті формування ключових компетентностей школярів 6–7-літнього віку. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Умань, 2022. Вип. 4. С. 145–152. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2022.270394>
2. Ломака О. С. Розвиток екологічної компетентності учнів початкової школи у процесі позакласної виховної роботи. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 10(16). С. 687–700. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10\(16\)-687-699](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10(16)-687-699)
3. Ломака О. С., Перфільєва Л. П. Теоретичні підходи до екологічного виховання дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. *Вісник науки і освіти*. 2023. № 11(17). С. 847–857. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)-847-857](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17)-847-857)
4. Ломака О. С. Особливості використання елементів STEM-освіти на уроках в початковій школі та в позакласній виховній роботі. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 4(34). С. 1139–1153. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4\(34\)-1139-1153](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4(34)-1139-1153).
5. Ломака О. С. Потенціал української етнокультури у процесі екологічного виховання в початковій школі. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 5(35). С. 1190–1204. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-5\(35\)-1190-1204](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-5(35)-1190-1204).
6. Ломка О. Аналіз стану формування екологічної компетентності учнів початкової школи в умовах позакласної виховної діяльності. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. Вип. 11(41). С. 1654–1666. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1654-1666](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1654-1666).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Ломака О. Екологічне виховання учнів початкових класів загальноосвітньої школи. *Неперервна педагогічна освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Умань, 26 квіт. 2024 р.). Умань, 2024. С. 92–95. URL: https://sno.udpu.edu.ua/images/2024/04/Prohr26_04_2024.pdf (дата звернення: 07.11.2025).
8. Ломака О. С., Перфільєва Л. П. Компетентнісний підхід в освіті як основа реформування початкової школи. *European congress of scientific achievements: Proceedings of the 11th International scientific and practical conference* (November 4–6, 2024). Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2024. Pp. 305–312. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/EUROPEAN-CONGRESS-OF-SCIENTIFIC-ACHIEVEMENTS-4-6.11.24.pdf> (дата звернення: 07.11.2025).
9. Ломака О. Особливості екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку. *Педагогічна освіта: методологія, теорія, технології*: зб. за результатами матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Умань, 17–18 жовт. 2024 р.). Умань, 2024. С. 152–157. URL: https://sno.udpu.edu.ua/images/2024/10/zbir17_10_2024.pdf (дата звернення: 07.11.2025).

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

10. Дячук П., Перфільєва Л., Ломака О. Використання елементів STEM-технологій під час проведення занять з природознавства студентами факультету початкової освіти. *Věda a perspektivy*. 2023. № 3(22). С. 208–220. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-3\(22\)-208-220](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-3(22)-208-220)
11. Ломака О. С. Періодизація формування здорового способу життя учнів початкової школи. *Перші кроки на ниві наукових досліджень*: зб. матеріалів Всеукр. студ. наук.-практ. Інтернет-конф. «Сучасна початкова школа: технології – інновації – практика» (Умань, 15 березня 2024 р.). Умань: 2024. Вип. 20. С. 103–105. URL: <https://sno.udpu.edu.ua/images/2024/03/zbirn1.pdf> (дата звернення: 07.11.2025).
12. Ломака О. С. Сучасні підходи до формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ». *Наукові інновації та передові технології. Серія «Педагогіка»*. 2024. № 11(39). С. 1397–1406. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1397-1405](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1397-1405)
13. Ломака О. С. Розвиток творчих здібностей дітей на заняттях з художньої праці і основи дизайну. *Вісник науково-дослідної лабораторії «Василь Сухомлинський і школа XXI ст.»*: за матеріалами V Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Професійна підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до педагогічної творчості в контексті тенденцій розвитку освіти» (Умань, 16 квіт. 2025 р.). Умань, 2025. Вип. 16. С. 98–104. URL:

<https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/18251> (дата звернення: 07.11.2025).

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «European:congress of scientific achievements» (Barcelona, 2024); *всеукраїнських* – «Неперервна педагогічна освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи» (Умань, 2024), «Педагогічна освіта: методологія, теорія, технології» (Умань, 2024), «Перші кроки на ниві наукових досліджень» (Умань, 2024), «Професійна підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до педагогічної творчості в контексті тенденцій розвитку освіти» (Умань, 2025).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, звітних наукових конференціях Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2022–2025).

Оцінка мови і стилю викладення матеріалу дисертації. Дисертацію викладено українською мовою. Структура дисертації та стиль її подання відповідають вимогам, побудова логічна. Цифровий матеріал структуровано в таблицях, що полегшує сприйняття змісту матеріалу.

Відповідність змісту дисертації спеціальності, з якої вона подається до захисту. Дисертаційна робота відповідає спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки.

Відсутність фактів академічного плагіату, фабрикації, фасильфікації.

За результатами перевірки дисертації за програмою Similarity та засідання експертної комісії з формування висновку про наявність чи відсутність академічного плагіату дисертацію допущено до попередньої експертизи. Визначено, що у дисертації О. С. Ломаки відсутні текстові запозичення без посилань на джерело, тобто науковий матеріал дисертаційної роботи не має ознак академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Рекомендація дисертації до захисту.

Дисертаційна робота Ломаки Ольги Сергіївни на тему «Формування екологічної компетентності молодших школярів у позакласній виховній роботі» є самостійною і завершеною роботою на правах рукопису, яку виконано здобувачкою особисто за актуальною темою з використанням адекватних методів дослідження. Робота характеризується єдністю змісту, містить нові науково обґрунтовані результати проведених здобувачкою досліджень, які мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення, свідчать про особистий внесок здобувача в науку та достатньо повно оприлюднені у наукових працях здобувачки.

За своєю актуальністю, науковою новизною отриманих результатів, теоретичним і практичним значенням дисертація відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р. «Про

затвердження вимог щодо оформлення дисертації» (zareestrovanoogo v Ministerstvi yustitsii Ukrainy vid 03 lyotogo 2017 r. za № 155/30023), Porядku prysudzhennya stupenya doktora filozofii ta skasuvannya rishennya razovoi spetsializovanoi vchenoi rady zakladu vyshoi osvity, naukovoi ustanovy pro prysudzhennya stupenya doktora filozofii (Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.01.2022 r. № 44, zi zminami, Postanova KМУ № 341 vid 21.03.2022) ta rekomenduyetsya do zahystu na zdobuttya stupenya doktora filozofii zi spetsialnosti 011 Osvitni, pedagogichni nauki.

Результати голосування: одноголосно.

Рецензент:
доктор педагогічних наук, професор

Світлана СОВГІРА

Рецензент:
кандидат педагогічних наук, доцент

Тетяна ДУКА

Головуюча:
доктор педагогічних наук, професор

Олена КІРДАН

Секретар:
кандидат педагогічних наук

Оксана ЮРЧЕНКО

ОСОБИСТИЙ ПІДПИС С. СОВГІРА
Т. ДУКА О. КІРДАН ЗАСВІДЧУЮ
Завідувач канцелярії удпу Юрченко
Брагіна Л.П.
27 " 03 2022 р.